

ԾՆՆՂՈՑ ԳՐՔԻ ԳՐԱԲԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ՝ ՄԱՐԴ
ՀԱՍԿԱՑՈՒՅԹԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴԱՇՏԻ ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐԸ*

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Աստվածաշունչ մատյան, Ծննդոց գիրք, գրաբար թարգմանություն, բառապաշար, մարդ, հասարակություն նշանակող իմաստային դաշտ, բնիկ բառեր, փոխառություններ:

Նախաբան

Աստվածաշունչ մատյանը հին հայերեն՝ գրաբար է թարգմանվել Մեսրոպ Մաշտոցի, կաթողիկոս Սահակ Պարթևի և նրանց ավագ ու կրտսեր աշակերտների կողմից հայոց գրի ստեղծումից անմիջապես հետո՝ աջակցությամբ Հայոց արքա Վռամշապուհի: Համաձայն հայոց գրերի ստեղծման հայր Մաշտոցի վարքագրության հեղինակ Կորյունի՝ հայերենի այբուբենը ձևավորելուց հետո Կոմագենների Սանոսատ քաղաքում Մաշտոցն իր սաների՝ Հովհան Եկեղեցացու և Հովսեփ Պաղնացու հետ ձեռնամուխ է լինում Աստվածաշնչի երկար սպասված գրաբար թարգմանությանը՝ իբրև սկիզբ ընտրելով Սողոմոնի առակները. «Եւ եղեալ սկիզբն թարգմանելոյ զգիրս նախ յառակացն Սողոմոնի, որ ի սկզբանն իսկ ծանօթս իմաստութեանն ընծայեցուցանէ լինել, ասելով եթէ «ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»¹: Պետք է նշել, որ մինչ այդ, արդեն տարբեր աղբյուրների վկայությամբ, Գրիգոր Լուսավորչի ջանքերով Մեծ Հայքում ստեղծվել էր բանավոր թարգմանիչների մի ողջ դպրոց: Տրդատ թագավորի հրամանով հիմնված հելլենական և ասորական դպրոցներում պատրաստում էին նաև թարգմանիչներ, որոնք մասնագիտանում էին Աստվածաշնչի ու հոգևոր գրականության թարգմանության գործում, կարդում էին ասորերեն և հունարեն բնագրերը, դրանք վերարտադրում հայերեն: Ինչպես վկայում է Հակոբ Մանանդյանը, IV դարի ընթացքում Հայաստանում արդեն կային Աստվածաշնչի մասնակի թարգմանություններ բանավոր հաղորդմամբ, որի շնորհիվ էլ, հայագետի համոզմամբ, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը ճշտորեն և լիովին վերարտադրում է ասորական կամ հունական բնագրերի բոլոր նրբերանգներն ու առանձնահատկությունները²:

Մաշտոցի թարգմանական աշխատանքներին միանում է կաթողիկոս Սահակ Պարթևը, և, ինչպես վկայում են V դարի հայ մատենագիրները, մասնավորապես՝ հավաստի սկզբնաղբյուր համարվող Ղազար Փարպեցին, նրանք

* Ներկայացվել է 19. VI. 2023 թ., գրախոսվել է 26. VI. 2023 թ., ընդունվել է տպագրության 29. XI. 2023 թ.:

¹ Կ ո Ր Ե Ն. 2005, 52:

² Մ ա ն ա ն դ յ ա ն. 1978, 456:

միասին ավարտին են հասցնում Աստվածաշունչ մատյանի հայերենացման սրբազան գործը: Մաղաքիա Օրմանյանը գրում է. «Առաջ բերած կտորներուն բաղդատութենէն յայտնի կտեսնուի, որ երկու թարգմանութիւններ եղած են ժամանակին, մին Մեսրոպէ, իբր սկզբնական փորձ, եւ միւսը՝ ՍաՀակէ իբր վերջնական գործ»³: Թարգմանութեան լեզուն ընդունված է համարել դասական գրաբարը, ավելի ստույգ՝ V դարի առաջին տասնամյակների լեզուն⁴:

Ընդհանրացնելով թարգմանութեան ժամանակի և սկզբնաղբյուրի վերաբերյալ կարծիքները՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանն ամփոփում է. «Բոլոր հետազոտողները համամիտ են այն հարցում, որ Աստվածաշունչը հայերեն է թարգմանվել Ե դարի սկզբին և որոշ ժամանակ անց խմբագրվել ըստ ձեռք բերված ստույգ հունարեն օրինակների»⁵: Ասորերենից կատարված առաջին թարգմանությունը կոչվում էր «փութանակի», իսկ խմբագրված, լրացված, հունարեն բնագրի միջոցով ճշտված տարբերակը՝ «ընկալեալ»: Հետազոտողներն ընդգծում են, որ երկրորդ անդրադարձն Աստվածաշնչի թարգմանությունը պայմանավորված էր ոչ այնքան կատարված թարգմանության անհամարժեք որակով, որքան բնագրի ոչ ամբողջական, թերի ընդգրկման հանգամանքով: Ահա թե ինչու Աստվածաշնչի թարգմանության սկզբնական շրջանի արդյունքը V դարի պատմիչները բնորոշում էին իբրև «գփութանակի զթարգմանութիւնս» կամ «թարգմանեալն փութանակի»: Յրանսիացի արևելագետ Մաթյուրեն Վեյսիեր Լա Կրոզը (1661–1739, Mathurin Veyssière de La Croze) Աստվածաշնչի առաջին գրավոր հայերեն տարբերակը՝ Սահակ-Մեսրոպյան թարգմանությունը, անվանել է «թագուհի թարգմանութեանց»⁶:

Հանրութեան հետ առնչվող անվանումները՝ իրենց ենթահամակարգերով

Աստվածաշնչի Սահակ-Մեսրոպյան բնագրի լեզվի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ V դարասկզբին գրաբարյան բառապաշարն ուներ հարուստ իմաստաբանական և բառակազմական համակարգեր, որոնց միջոցով հնարավոր էր արտահայտել նյութական ու վերացական ամենաբազմազան հասկացություններն ինչպես ուղղակի, այնպես էլ փոխաբերական միջոցներով, հոմանշային շարքերով: Համընդհանուր լեզվական կաղապարի (շև) և եզրերի հիման վրա հայերենի արմատական գոյականների բնութագրումն առաջին անգամ իրականացրած լեզվաբան Գ. Զահուկյանը «Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն» հիմնարար աշխատության մեջ առանձին վերլուծում, ապա դասակարգում է հասարակության հետ կապված անվանումները՝ որպես կառուցվածքային ամբողջություն՝ իրենց ենթահամակարգերով՝ ընտանիք, ազգ, տոհմ, ցեղ, պետություն: Այս իմաստային դաշտի հիմնային բառերն ունեն վաղնջական ծագում, համագործածական են և բոլոր լեզուների հիմնական բառաֆոնդի կարևորագույն մասն են կազմում:

³ Օրմանյան. 1959, 86–87:

⁴ Գիրք Ծննդոց. 1985, 34–35:

⁵ Տեր-Պետրոսյան. 1975, 44:

⁶ Դանիելյան. 2001, 3–15:

⁷ Տե՛ս Զահուկյան. 1989, 141–153:

Աստվածաշնչի Ծննդոց գիրքն աշխարհի արարչության գործընթացի հանգամանալի նկարագրությունն է. հետևապես, այստեղ մարդու, ինչպես նաև նրա հարաբերությունների ու կենսագործունեության վերաբերյալ բոլոր միջուկային հասկացությունները, իրենց բառային տարբեր նշանակումներով, վկայված են: Հենց այս նկատառումով էլ այն ընտրել ենք իբրև սկզբնաղբյուր մեր հետազոտության համար: Բառային նյութը քաղել ենք Գարեգին Ա կաթողիկոսի առաջնորդությամբ Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակի առթիվ Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերության կողմից լույս ընծայված «Աստուածաշունչ մատեան» հրատարակությունից՝ որպես առավել ամբողջական և ճշգրիտ⁸:

Հին հայերենի բառապաշարում մարդու՝ իբրև բանական էակի՝ homo sapiens-ի լեզվական նշանակումները բազմաճյուղ հոմանշային շարք են կազմում: Հնագույն ժամանակներից սկսյալ՝ մարդը չրջակա աշխարհում կենտրոնական դիրք է գրավել՝ որպես աստվածային արարչության պատկերացումների և տարատեսակ անվանումներ, որոնց զգալի մասը պայմանավորված է կրոնական գործոններով: Այս տեսանկյունից Աստվածաշնչի Ծննդոց գիրքը մարդու լեզվական նշանակումների կարևոր սկզբնաղբյուր է, քանի որ այստեղ է նկարագրված մեզ չրջապատող աշխարհի արարումը՝ երկնքի ու երկրի, բուսական և կենդանական աշխարհների: Ծննդոց գրքում մարդը կենդանական աշխարհի հետ ուղղակի կապ չունի. նա եզրափակվում է Աստծո ստեղծարարության՝ արու և էգ է, Աստծո պատկերի կրողը, թեև Աստծո սեռի մասին, որպես կանոն, հիշատակում չկա, իսկ պատկերաբանության մեջ նա այրակերպ է ի տարբերություն հեթանոսական չրջանի դիցաբանական ընկալման, որտեղ աստվածները երկսեռ էին: Միաստվածության չրջանում հայրիշխանությունը կայացած իրողություն էր, ուստի, օրինակ, քրիստոնեության մեջ հայր և որդի աստվածների հետ անսեռ Սուրբ Հոգին էր երրորդություն կազմում, մայր աստված չկար, Աստվածամոր ընկալումը, անկախ Հիսուս որդու միաբնակ կամ երկբնակ էության սահմանումներից, զուտ մարդկային էր. Աստվածամայր Մարիամը ընտրյալ կին էր, բայց՝ մարդ:

Ծննդոց գրքում ի սկզբանե շեշտվում է, որ մարդը՝ օրհնյալ իշխանն ու թագավորը, տերն է ծովի ձկների, երկնքի թռչունների, երկրի վրա բնակվող բոլոր կենդանիների ու սողունների: Միևնույն ժամանակ՝ իբրև կենտրոնական գաղափար, Սուրբ գրքում բազմաթիվ կրկնություններով ընդգծված է մարդու անքակտելի կապն Աստծո հետ. «Եւ արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր, ըստ պատկերի Աստուծոյ արար զնա, արու և էգ արար զնոսա: Եւ օրհնեաց զնոսա Աստուած եւ ասէ. Աճեցէ՛ք եւ բազմացարո՛ւք եւ լցէ՛ք գերկիր, եւ տիրեցէ՛ք դմա, եւ իշխեցէ՛ք ձկանց ծովու եւ թռչնոց երկնից եւ ամենայն անասնոց եւ ամենայն երկրի եւ ամենայն սողնոց, որ սողին ի վերայ երկրի» (Ա, 27–28): Այսինքն՝ ականերն է մարդու գերակայությունը և նմանությունն Աստծուն, նույն կերպար ունենալը: Ծննդոց գրքում մարդու՝ աստվածաստեղծ և աստվածակերպ լինելու հատկանիշը բազմիցս ընդգծվում է. հենց այդ պատճառով

⁸ Աստուածաշունչ մատեան Հին եւ նոր Կտակարանաց ըստ ճշգրիտ թարգմանությունեան նախնեաց մերոց համեմատութեամբ եբրայական եւ յունական բնագրաց. 1997: Այսուհետ Աստուածաշունչ մատեանից հղումները կնշվեն մեջբերումներին կից:

էլ մարդու կողմից մեկ այլ մարդու արյուն թափելը համարվում է մահացու մեղք, որը պատժվելու է սպանողի սպանությունը՝ ոչ միայն «ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման», այլև «արիւն ընդ արեան», այսպես՝ Նոյի և նրա որդիների վերաբերյալ թ՝ գլխում իբրև նախազգուշացում-պատվիրան Աստուծո անունից գրված է. «Որ հեղու զարիւն մարդոյ, փոխանակ արեան նորա հեղցի արիւն նորա, զի ի պատկեր Աստուծոյ արարի ես զմարդն» (թ, 6–7):

«Մարդ» հասկացության բառային նշանակումները

Անդրադառնանք ուսումնասիրելիք իմաստային դաշտում կենտրոնական դիրք զբաղեցնող մարդ բառին, որը վաղնջական ծագում ունի, միջուկային միավոր է: Այն ծագումով բնիկ հայկական բառ է, հ.-ե *mer «մեռնել» արմատի *mr-to ենթակայական դերբայի ձևն է, և նրա բուն իմաստը (էտիմոնը) մեռնողն է: Ըստ այսմ՝ մարդ ուղղակի նշանակում է «մահկանացու»: Ինչպես նշում է Հր. Աճառյանը, հնդեվրոպական լեզվամտածողությունում մարդը երկու ընկալում ունի. 1. Մահկանացու՝ անմահ աստվածներից տարբերվող, 2. Երկրածին, երկրային, որ ծագում է հ.-ե *g'hmon- սկզբնաձևից: Հիշենք լատիներեն Homo «մարդ» և humus «հող» բառերը, նաև գոթերենում guma «մարդ», այս պարագայում մարդը երկնայիններից տարբերվող հատկանիշով է բնորոշվում: Հայերենում երկրորդ ընկալման նախաձևը չի պահպանվել⁹: Այս բառի քննության ընթացքում Լավրենտի Հովհաննիսյանը ցույց է տալիս հայերի նախնական մտածողության կապը հնդիրանական ժողովուրդների հետ, որոնց ընկալմամբ ևս մարդու առաջնային հատկանիշը հենց մահկանացու լինելն է, զորօրինակ՝ հին հնդկերենում marta «մարդ», martya «մահկանացու», պարսկերենում mard «մարդ», morden «մեռնել»¹⁰: Հավելենք՝ մահկանացու բառը, որը սկզբնապես որակ, հատկանիշ ցույց տվող ածական է, հայերենում ձևը է բերել հատակ գոյականական իմաստ՝ մարդ: Նույնը կարող ենք ասել հոլաթին կամ հոլեդեն բառերի վերաբերյալ, որոնք ևս ածական են, սակայն գոյականական ընկալմամբ նշանակում են մարդ, «հոլեդեն/հոլաթին էակ» ասելով հասկանում ենք առաջին հերթին մարդուն: Գրաբարի բառարաններում «հոլաթին», «հոլեդեն» բառերի բացատրությունները հաստատում են այս հնագույն հնդեվրոպական աշխարհընկալումը: Այսպես «Նոր բառագիրք հայկազեան լեզուի» (ՆՀԲ) աշխատության մեջ «հոլաթին» բառահոլովածում նշված է. «Ի հոլոյ ծնեալ, ծնունդ երկրի, երկրածին, մարդ, աղամ»¹¹, որից հետո միայն բերվում են մնացյալ իմաստները՝ «ամենայն կենդանի, մանաւանդ ցամաքային»: Իսկ «հոլեդեն» անվան բացատրության մեջ նշված է. «... առաջին մարդն յերկրէ հոլեդեն, որպէս հոլեդենն, նոյնպէս եւ հոլեդենքս»¹²: Այս իմաստային անցումների հետ կապված՝ կարևոր է նշել, որ Ադամ եբրայական անձնանունը վերածվել է հասարակ անվան՝ մարդ իմաստով, ահա, թե ինչու ՆՀԲ-ում այն գրվում է նաև փոքրատառ՝ իբրև մարդու հոմանիշ: Նույն երևույթը փաստացի առկա է Եվա հատկանվան պարագայում, եթե Ադամն այլ, տղամարդ բառի հոմա-

⁹ Տե՛ս Ա ճ ա ո յ ա ն. 1977, 278–280:

¹⁰ Հ ո վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 2008, 8:

¹¹ Ա լ ե տ ի բ ե ա ն, Ս ի լ ր մ է լ ե ա ն, Ա լ գ ե ր ե ա ն. 1979, 3:

¹² Ա լ ե տ ի բ ե ա ն, Ս ի լ ր մ է լ ե ա ն, Ա լ գ ե ր ե ա ն. 1981, 117:

նիշն է դարձել, ապա Եվան՝ կին բառերը: Թեև պետք է արձանագրել, որ ՆՀԲ-ում առանձին բառհոգված կա միայն Ադամի վերաբերյալ, Եվա-ն դիտարկված է որպես հատուկ անուն և տրված չէ առանձին բառհոգվածով. Եվա ձևից ունենք եւայական ածականը, որի համար տրված է հետևյալ բացատրությունը. «... սեպհական եվայի նախամօր»¹³: Ինչ վերաբերում է Ադամ անվան իմաստային բովանդակությանը, ապա գրաբարյան տարբեր բնագրերում այն փոքրատառով իբրև հասարակ գոյական, «մարդ, այր» իմաստով հաճախ է գործածվում:

Քննելով տղամարդու ու կնոջ՝ Ադամի ու Եվայի ստեղծման աստվածաշնչյան պատումը՝ Ծննդոց գրքում տեսնում ենք հակասություն-խմբագրում նրանց ընդհանրական բնույթի և արարման վերաբերյալ, որն ակնհայտ պայմանավորված է աշխարհի այրակենտրոն ըմբռնմամբ. կնոջ ու տղամարդու նախնական հավասարությունը խախտվում է, և կինը դառնում է առաջնաստեղծ տղամարդու ածանցյալը, նրանից՝ նրան օգնելու համար ստեղծված արարած: Այսպես՝ Ծննդոց գրքի Ա գլխում նշվում է, որ արարչության վեցերորդ օրն Աստված ստեղծում է մարդուն՝ «արու և էգ արար գոռոս» (Ա, 27, Ե, 2): Բ գլխի շարադրանքում Ադամը միայնակ է, ուստի Աստված որոշում է նրան օգնականներ ստեղծել՝ ի դեմս կենդանիների, որոնց Ադամն անուններ է տալիս, բայց չի գտնում նրանց մեջ իր նմանին, և նինջ ու թմբիր է բերում Աստված նրա մարմնին, հանում կողը, լցնում մարմնով, բերում Ադամի մոտ, որն էլ անմիջապես ճանաչում է իր ոսկրն ու մարմինը և ասում. «Այս այժմիկ ոսկր յոսկերաց իմոց եւ մարմին ի մարմնոյ իմմէ. սա կոչեսցի կին, զի յառնէ իւրմէ առաւ: Վասն այնորիկ թողցէ այր զհայր իւր եւ զմայր իւր, եւ երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ եւ եղիցին երկուքն ի մարմին մի» (Բ, 23–25): Այս պարբերության մեջ գործածված են մարդուն վերաբերող իմաստային դաշտի կարևոր հիմնաբառերը՝ կին, այր, հայր, մայր, որոնց քննությանն էլ անդրադառնանք:

Կին բառը ՆՀԲ-ում համարվում է այր բառի առնչակիցը. մարդկանց մեջ էգը, մանավանդ չափահասը՝ ամուսնացյալը, իբրև աստվածաշնչյան բացատրություն նշվում է, որ Ադամը նրան անվանել է կյանք¹⁴: Կին-ը դարձյալ բնիկ հայկական ծագում ունի իր երկու հիմքով՝ կին-կան, երկրորդ ձևից ունենք հոգնակի թվի կազմությունները՝ կանայք, կանանց և այլն: Նախաձևն է հ.-ե *g^wen կամ *g^wen-ը՝ հենց կին իմաստով, Հր. Աճառյան, իբրև առնչակից ձև, հիշատակում է նաև սանսկրիտի gna արմատը՝ աստվածուհի իմաստով գործածվող¹⁵:

Գ. Ջահուկյանը, իբրև հնդեվրոպական նախաձև, վերականգնում է *gⁿenā-ն՝ նույն իմաստով¹⁶: Կին բառի հոմանիշներն են մայր-ը, դուստր-ը (վերջինս նաև բառակապակցությամբ՝ դուստր մարդկան), եվա-ն: Ծննդոց գրքում կնոջ առաջնային հատկանիշ համարվում է գեղեցկությունը. «Եւ եղեւ իբրեւ սկսան մարդիկն բազմանալ ի վերայ երկրի եւ դստերք ծնան

¹³ Ա և ե տ ի ք ե ա ն, Ս ի ւ ը մ է լ ե ա ն, Ա ւ գ ե ը ե ա ն. 1979, 705:

¹⁴ Ա և ե տ ի ք ե ա ն, Ս ի ւ ը մ է լ ե ա ն, Ա ւ գ ե ը ե ա ն. 1979, 1096:

¹⁵ Ա ճ ա ռ յ ա ն. 1973, 588–590:

¹⁶ Ջ ա հ ու կ յ ա ն. 2010, 405:

նոցա, տեսեալ որդւոցն Աստուծոյ զդատերս մարդկան, զի գեղեցիկ էին» (2, 2): Կին արմատի կիրառութեամբ միջին դարերում ստեղծվում են կնիկարմատ կամ կինարմատ նույնաբերական դասերը, որոնց հանդիպում ենք «Միջին հայերենի բառարանում»¹⁷: Ստ. Մալխասյանցը հայերենի՝ գրեթե բոլոր պատմական շերտերն ընդգրկող իր «Հայերեն բացատրական բառարանում» առանձին բառհոգվածով տալիս է կինարմատ բարդությունը՝ դիմացը թեական նշելով՝ «գուցէ կնամարդ-ից ր-ի տեղափոխութեամբ, ինչպես՝ կամուրջ կարմունջ»¹⁸: Կարծում ենք, որ իրականում այս կազմությունը կին և հենց արմատ բառերից է ստեղծվել՝ կանացի, իգական արմատից սերող նշանակութեամբ: Սպասելի համաբանությամբ այլարմատ կամ տղայարմատ կազմություններ չեն ստեղծվել. թերևս այս պատճառով էլ Ստ. Մալխասյանցը փորձում է ենթադրել դրափոխություն: Իրականում համաբանությամբ բառակազմական ձևեր ստեղծելու սկզբունքը ոչ միշտ է գործում: Այս պարագայում կարևոր հանգամանք է նաև այրակենտրոն լեզվամտածողությունը, որը գալիս է Ծննդոց գրքի երկրորդ շերտից, Ադամը՝ տղամարդը, հենց ինքն է արմատը, որից ճյուղավորվում է կինը: Ընդհանրապես, Ծննդոց գրքում կարևոր իմաստային փոխհարաբերություններ են ընդգծված Աստուած→մարդ→այլ→կին հասկացությունների և նրանց հոմանշային նշանակումների միջև՝ Աստուած→Ադամ→Եվա աստիճանակարգությամբ:

Մարդու և Աստծո նմանություն-հավասարության գաղափարը յուրօրինակ զարգացում է ստանում Ծննդոց գրքի Գ գլխում, ուր ի հեծուկս Աստծո զգուշացման օձը համոզում է կնոջն ուտել բարու և չարի գիտության ծառի պտուղը, որպեսզի բացվեն նրանց աչքերը, և ինչպես օձն է արձանագրում. «... եւ ինիցիբ իբրեւ զաստուածս՝ ճանաչել զբարի և զչար» (Գ, 5): Սակայն բարու և չարի գիտության պտուղը ճաշակելուց հետո այլ և կին արտաքսվում են դրախտից՝ չարաչար անիծվելով, քանզի Աստծո աչքերում մարդու հավասարվելը իրեն, «մի ի մէնջ դառնալ»-ն արդեն գնահատվում է իբրև աններելի մեղք: Եվ որպեսզի կենաց ծառից էլ հանկարծ Ադամն ու Եվան չճաշակեն անմահ դառնալով, փտարվում են ու պարտադրված բնակություն հաստատում դրախտից դուրս: Այդ օրվանից սահմանվում է կնոջ ենթակայությունն ամուսնուն, անհավասարությունը, որդեծնության ցավերը, բազմապատկվող տրտմությունն ու հեծությունը, իսկ տղամարդուն վիճակվում է փուշ և տատասկ երկրային կյանքում, դառնալ քրտինքով տրվող հանապազօրյա հաց ու հողից հող դառնալ. «Քրտամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո, մինչեւ դարձցիս յերկիր ուստի առար, զի հող էիր և ի հող դարձցիս» (Գ, 19):

Ինչ վերաբերում է քննված իմաստային դաշտի հաջորդ միջուկային բառին՝ այլ, ապա այն հայերենի բոլոր բառարաններում տրված է իր երկու հիմնային իմաստով՝ 1. արու մարդ, չափահաս, արթունքի հասած, մահկանացու և 2. ամուսին, բնիկ հնդեվրոպական բառ է, բայց ինչպես Հր. Աճառյանը և Գ. Զահուկյանն են նշում, նախաձևը դժվար վերականգնելի է: Գ. Զահուկյանն իր «Ստուգաբանական բառարանում» նշում է, որ այն տարահիմք՝ անգամ տարարմատ կազմություն է, ենթադրաբար՝ այլ > *anrio- *ario – «տեղ» իմաս-

¹⁷ Ղ ա գ ա ր յ ա ն, Ա վ ե տ ի ս յ ա ն. 2009, 378:

¹⁸ Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ջ. 1944, 435:

տով հիմքի ազդեցությունը ենթարկված¹⁹: Այլ բառը հոմանշային յուրօրինակ շարք է կազմում մարդ, մահկանացու, հայր, որդի (բառակապակցություն՝ որդի Աստուծոյ, այստեղ կարևոր նրբերանգ կա. եթե կին բառը համագործ է դուստր մարդկան արտահայտությանը, ապա այլ բառը՝ որդի Աստուծոյ), ուստի և հսկա բառերի հետ՝ փաստացի արտահայտելով արական սեռի բոլոր բնորոշ հատկանիշներն ու գործառնությունները: Ծննդոց գրքում ուրույն շեշտադրում ունի հենց «Հսկա» իմաստը: Զ գլխում կարդում ենք. «Եւ սկայք էին ի վերայ երկրի յաւուրսն յայնոսիկ, եւ յետ այնորիկ իբրեւ մտանէին որդիքն Աստուծոյ առ դստերսն մարդկան, եւ ծնան իւրեանց որդիս, նոքա էին սկայքն, որ յաւիտենից արքանունիք» (Զ, 4–5): Նշենք նաև, որ ի տարբերություն հայ պատմագրության՝ Ծննդոց գրքում այլ բառն ավելի հազվադեպ է գործածվում, քան նրա հիմնական հոմանիշ մարդ-ը: Նույն իմաստ տղամարդ կազմությունը շատ ավելի նոր է. այն ՆՀԲ-ում կամ Ռ. Ղազարյանի «Գրաբարի առձեռն բառարանում» տրված չէ. վաղաշխարհաբարյան կազմություն է, որն առկա է Ստ. Մալխասյանցի բառարանում՝ «ընդհանրապես արական սեռի մարդ՝ առանց հասակի խտրության» առաջնային նշանակությամբ, գուգահեռաբար բերված է նրա հականիշը՝ կնիկ-մարդ կազմությունը, որը ևս վաղաշխարհաբարյան ձև է՝ այսօր միայն արևմտյան որոշ բարբառներում կիրառելի²⁰: Միջին հայերենի բառարանում ունենք էրիկմարդ բառը²¹, որը գրաբարյան այլ սկզբնաձևի հնչյունափոխական տարբերակից է կազմվել՝ այլ>էր+իկ→այրիկ>էրիկ, նույն համաբանությամբ կազմվել է կնիկմարդ-ը՝ կին+իկ>կնիկ: Հետագա շրջանում «Արդի հայերենի բացատրական բառարանում տեղ է գտել նաև սպասելի՝ այրամարդ բարդությունը՝ բանաստեղծական նշումով²²:

Հայր հնագույն բառի քննությունը ցույց է տալիս, որ այն դարձյալ բնիկ հնդեվրոպական ծագում ունի՝ հ.-ե *pater, *patro's ձևից²³. Գ. Զահուկյանը համակարծիք է Հր. Աճառյանի այս վերականգնմանը²⁴: Հայր բառի իմաստային բեռնվածությունը բավական մեծ է, և այստեղ էական է սուբբոյին ընկալումը: ՆՀԲ-ում բառը բացատրվում է որպես «այլ կամ արու ծնող զաւակի, իրական կամ նմանական, առնչակից որդւոյ»²⁵, ապա անմիջապես նշվում է, որ հայրը նախ՝ աստվածն է իբրեւ ծնող, սուրբ երրորդության մեջ առաջին անձը: Հայր բառը, ինչպես և ընտանիքի մյուս հիմնական անդամների անվանումները՝ մայր, եղբայր, քույր, ունեն և՛ նեղ, և՛ լայն իմաստներ: Ըստ այդմ հայր-ը լայն իմաստով նախահայրն է, աշխարհի նախաստեղծ հայրը, դրանից բխող առաջնորդի բոլոր գործառնությունների կրողը, ՆՀԲ-ի սահմանմամբ՝ տնօրէն, գլուխ, տէր: Զուգահեռ ընկալմամբ հայր-ը նաև հոգեւոր ծառայություն իրականացնող մարդն է՝ «վարդապետ եկեղեցւոյ կամ հայրապետ»: Ծննդոց գրքում հոր հեղինակությունն անբեկանելի է, ցանկացած մե-

¹⁹ Զ ա հ ու կ յ ա ն . 2010, 49–50:

²⁰ Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ց . 1945, 420:

²¹ Ղ ա զ ա ր յ ա ն, Ա վ ե տ ի ս յ ա ն . 2009, 216:

²² Ա դ ա յ ա ն . 1976, 43:

²³ Ա ճ ա ո յ ա ն . 1977, 31:

²⁴ Զ ա հ ու կ յ ա ն . 2010, 444:

²⁵ Ա լ ե տ ի ք ե ա ն, Ս ի լ ր մ է լ ե ա ն, Ա լ գ ե ր ե ա ն . 1981, 32:

դանչում նրա նկատմամբ՝ դատապարտելի, որովհետև հին սեմական, հնդեվրոպական և շատ այլ ժողովուրդների կառավարման համակարգի հիմքում հայր-իշխանությունն էր։ Այս տեսանկյունից ամենաբնութագրական հատվածը Նոյի և որդիների հետ տեղի ունեցած հայտնի միջադեպն է։ Հողագործ, այգեգործ այլ Նոյն արբում է իր պատրաստած գինով, մերկանում իր տանը։ Քամը, տեսնելով մերկ հորը, անմիջապես դուրս է գալիս և պատմում եղբայրներին՝ հոր մերկության մասին։ Սեմն ու Հաբեթն այլալված վերցնում են հանդերձը և հետ-հետ գնալով ծածկում հոր մարմինը, այնպես, որ իրենց աչքերը չտեսնեն իրենց հորը մերկ, այսինքն՝ անպատիվ վիճակում։ Գինովությունից սթափված Նոյը, իմանալով կատարվածը, անիծում է թեթևամիտ Քամին և օրհնում հայրապաշտ Սեմին ու Հաբեթին։ Քամը հավերժ դատապարտվում է լինելու իր եղբայրների ծառան։ Այս անեծքի և օրհնանքի հիմքում աստվածային կամքն է. «Եւ սթափեցաւ Նոյ ի գինւոյ անտի իւրմէ, եւ գիտաց զինչ արար ընդ նա որդիւն իւր կրտսեր եւ ասէ. Անիծեալ Քանան, մանուկ, եւ եղիցի ծառայ եղբարց իւրոց (ընդգծումը մերն է Ն. Դ.)» (Թ, 24–26)։

Հայր բառի նշված բոլոր իմաստային ճյուղավորումները պահպանվել են ինչպես միջին, այնպես էլ արդի արևելահայերենում ու արևմտահայերենում, բարբառներում։ Նշենք նաև, որ այս բառը եղել և այժմ էլ կիրառվում է որպես հարգական դիմելաձև, ներկայումս ավելի շատ իկ ածանցով հայրիկ։ Այսպես դիմում են տարիքով ավագ, անգամ անծանոթ տղամարդկանց։ Առանց իկ ածանցի հայր բառը կուսակրոն հոգևորականներին ուղղված դիմելաձև է։

Մայր-ը բնիկ հնդեվրոպական բառ է՝ հ.-ե *māter նախաձևից նույն նշանակությամբ։ Հնդեվրոպական տարբեր լեզուներում այն ուներ նաև կին ու քույր իմաստները։ Հր. Աճառյանը բերում է ալբաներենի օրինակը, որտեղ *motre* արմատը նշանակում էր նաև «երեց քույր», որն իր կրտսեր հարազատների համար մոր դերն էր կատարում²⁶։ Հայր բառի օրինակով մայր արմատը իկ փաղաքական ածանցի հետ կազմում է հարգական դիմելաձև մայրիկ, որը հասցեագրվում է թե՛ անծանոթ, թե՛ ծանոթ ավագ տարիքի կանանց։ Մայր արմատը ևս ունի կրոնական բովանդակություն. այս պատվանվանմանն արժանանում են միանձնուհի կույսերի առաջնորդները։ Վերջին շրջանում արևելահայերենում այն մայրապետ բարդություն ձևով մուտք է գործել բժշկական բառապաշար, դարձել եզր՝ կրտսեր բժշկական անձնակազմի ներկայացուցիչների անվանում՝ սանիտար փոխառությունը համարժեք։ Նույն կերպ իմաստային զարգացմամբ բժշկական բառապաշարում ամրակայվել է քույր բառը, որը ևս բնիկ արմատ է՝ հ.-ե *sue'sōr նախաձևից, որը կազմված է *sue «իւր» դերանունից, այսինքն՝ նշանակում է յուրային, սեփական կանացի ճյուղավորմամբ²⁷։

Դուստր-ը հնդեվրոպական այն արմատների շարքն է համարում, որոնք նշանակում էին արյունակից մոտ ազգականներ -ter ածանցով, հ.-ե *dhuktér նախաձևից²⁸։ Գ. Զահուկյանն վերականգնում է ավելի նախնական *dhughbte'r

²⁶ Աճառյան. 1977, 246։

²⁷ Աճառյան. 1979, 586։

²⁸ Աճառյան. 1971, 686։

արմատը²⁹: Նշենք, որ հոմանիշ աղիջ արմատը, որից իկ փաղաքական-նվազական ածանցյալ ունենք աղջիկ բառը Ծննդոց գրքում, ինչպես նաև հայ դասական մատենագրության մեջ սակավ կիրառություն ունի, ընդ որում՝ ոչ այնքան դուստր, որքան երիտասարդ կին, ինչպես նաև ծառա իմաստներով: Աղջիկ բառն աղախին բառի հետ, որպես նույնանշանակ, հանդիպում է Ծննդոցի ԺԶ գլխում, որտեղ պատմվում է Աբրահամի կին Սառայի մասին, ով չէր կարողանում որդի ունենալ, ուստի եգիպտացի իր աղախին աղջկան՝ Ագարին, տալիս է ամուսնուն որդեծնության համար, բայց հետո խանդից չարչարում է հղիացած Ագարին, որը փախչում է, սակայն Տիրոջ հրեշտակի հորդորով վերադառնում է տիկնոջ մոտ՝ լույս աշխարհ բերելով Իսմայելին: Աղջիկ բառի սկզբնաձևը՝ աղիջը, այն, ինչպես նշում է Հր. Աճառյանը «Արմատական բառարանում», մեկ անգամ վկայված է Տիմոթեոս Կուզի թարգմանության մեջ՝ Սուրբ կույս Մարիամի բնորոշման համար: Աղիջ արմատի բովանդակությունը ընդգրկում է՝ կույս, օրիորդ, մանկամարդ կին, նաժիշտ, նաև՝ դիցուհի: Ստուգաբանությունը հնդեվրոպական է, բայց զուգադրվում է տարբեր արմատների հետ. Հր. Աճառյանը ենթադրաբար այն կապում է *parq³⁰he նախաձևին, իմաստային բացատրությունները ևս տարբեր են՝ հիմնականում «կույս», «պաշտպանել», «սնուցել» նշանակությամբ: Գ. Զահուկյանը սկզբնաձև համարում է *þæliā կամ *þōu «փոքր» ձևերը՝ «մտրուկ, քուռակ, աղջիկ» իմաստային անցումներով: ՆՃԲ-ում վկայված է միայն ճ-ով տարբերակը՝ աղիճ՝ որպես հին բառ: Այն ունի միայն նեղ բացասական իմաստ՝ կույսին հականիշ՝ պոռնիկ կին նշանակությամբ: Նշենք, որ այս բառհոլովածում բերվում է նաև աղջկորդի կազմություն, որից պարզ է դառնում որդի բառի նախնական լայն իմաստը՝ ընդհանրապես՝ երեխա, զավակ՝ անկախ սեռից³¹: Միջին հայերենից սկսած՝ աղջիկ կազմությունը դառնում է համագործածական՝ սահմանափակելով դուստր բառի կիրառության ոլորտները: Այժմ այն բանաստեղծական, բարձր ոճի բառ է, իսկ զուգահեռ ուստր (արու զավակ, տղա, որդի) հնագույն կազմությունը գրեթե դուրս է մղվել գործածությունից. արդի բառարաններում տրված է հին, բանաստեղծական նշումով:

Ուստր բառը ծագում է հ.-ե *sukter³² նախաձևից՝ «որդի» իմաստով³¹: Հր. Աճառյանը հնդեվրոպական այս արմատի ծագումը բխեցնում է կամ *seug- / *suq- «կաթ ծծել» իմաստով բառից, կամ առավել բարձր հավանականությամբ *seu- / *su- «ծնվել» նշանակող ձևից: Գ. Զահուկյանը միանշանակ կապում է հ.-ե *suk-ter³² «ծնել» արմատի հետ³²: Ծննդոց գրքում համագործածական են և՛ ուստր, և՛ որդի արմատները. «Եւ եկեաց Այմ յետ ծանանելոյ նորա զԱրփուքսաղ՝ ամս հինգ հարեւր եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս եւ մեռաւ» (ԺԱ, 11–12), «Եւ առ Թարա զԱբրամ զորդի իւր եւ զՆաբովր զորդի իւր եւ զՂովա՝ զորդի Առանայ որդւոյ իւրոյ եւ զՍարա զնու իւր ... եւ եհան զնոսա յաշխարհէն Քաղդեացոց» (ԺԱ, 31–32), «Եւ ժողովեցան ամենայն ուստերք նորա եւ ամենայն դստերք նորա, եւ եկին մխիթարել զնա, եւ ոչ

²⁹ Զահուկյան. 2010, 204:

³⁰ Աւետիքեան, Սիւրմէլեան, Աւգերեան. 1979, 40:

³¹ Աճառյան. 1977, 611–612:

³² Զահուկյան. 2010, 606:

կամէր մխիթարել, ասէ՝ Զի իջից ես սովին սգով առ որդի իմ ի դժոխս» (ԼԷ, 35):

Որդի բնիկ հնդեվրոպական բառի ծագումը Հր. Աճառյանը բխեցնում է հ.-ե **portiyo* նախաձևից, որի հիմքում **per/por* արմատն է «ձագ ծնել կամ բերել, երկնել» իմաստով³³: Գ. Զահուկյանը իր ստուգաբանական բառարանում առանձնացնում է **portuo- per-* հնդեվրոպական վերականգնված արմատները նույն իմաստային զարգացմամբ³⁴:

Որդի, ուստի, դուստր բառերի ընդհանրական հասկացությունն իբրև երեխայի, ժառանգորդի, արտահայտվում է նաև զաւակ բառի միջոցով, որը ևս բազմաթիվ կիրառություններ ունի Ծննդոց գրքում. «Բազմացուցանելով բազմացուցից զզաւակ քո եւ անթիւ լիցի ի բազմութենէ» (ԺԶ, 10–11): Այս արմատն արդեն փոխառյալ է, ինչպես նշում է Գ. Զահուկյանը, ծագում է, թերևս, իրանական աղբյուրից, այն համեմատում է սողերեն «*zwn*» ձևի հետ՝ կենդանի արարած, երեխա իմաստով³⁵: Հր. Աճառյանը զաւակ բառի իմաստի մեջ ներառում է «որդի, ծնունդ, ցեղ, սերունդ» հասկացությունները, նախաձև չի նշում, բայց բերում է հնդիրանական լեզուներից մի շարք գոլգաբանություններ, որոնք բոլորն ունեն «որդի, ձագ, կյանք» իմաստները³⁶: Զաւակ արմատն այսպիսով արտահայտում է որդեծնության շղթայի ամբողջ իմաստը՝ նոր կյանքի ստեղծումը: Ունենք նաև հոմանիշ տղայ բառը, որը ևս փոխառյալ է. այն ասորական արմատ է՝ *talyā*՝ «երեխա, տղա, արու զավակ» իմաստային նեղացման շղթայով³⁷:

Ծննդոց գրքում նոր կյանքի խորհրդանիշ զաւակ, որդի բառերի հոմանիշն է նաև ծնունդ-ը. «Եւ այս են ծնունդք որդւոցն Նոյի. Սէմ, Քամ, Յաբեթ, եւ ծնան նոցա որդիք յետ ջրհեղեղին» (Թ, 18–19): Ծնունդ-ն ածանցավոր կազմություն է՝ արմատը՝ ծին+ունդ, ծին հ.-ե **g'en* արմատից՝ «ծնունդք, ծագում, սերունդ, յաջորդք, որդիք» նշանակություններով³⁸: Գ. Զահուկյանը -ունդ ածանցը կապում է հ.-ե **ti-* ածականի հետ, որը ենթադրաբար ունեցել է «ելնող» նշանակությունը³⁹: Այս հոմանշային շարքում է նաև մանուկ բառը. «Եւ հայեցեալ ի վեր ետես զկանայսն եւ զմանկունս, եւ ասէ՝ դոքա զինչ են քո, եւ նա ասէ. Մանկունք իմ են, որովք ողորմեցաւ աստուած ծառայի քում» (Լ Գ, 5–6): Մանուկ-ը ևս համարվում է հնդեվրոպական կազմություն, Գ. Զահուկյանն այն կապում է հ.-ե **m̥kio- men* «փոքր, փոքրացնել» արմատի հետ, որի մեջ վերականգնվում են նաև «թույլ, սուղ» իմաստները: Գ. Զահուկյանը վիճարկում է Հր. Աճառյանի վարկածը, որով ման արմատը կապվում է լատիներենում առկա *mās* «տղամարդ, տղա» բառի հետ, որովհետև նման այլ հնդեվրոպական գոլգահեռներ չկան⁴⁰: Իսկ նվազական-փաղաքշական - ուկ

³³ Աճառյան. 1977, 576:

³⁴ Հմմտ. Զահուկյան. 2010, 752:

³⁵ Զահուկյան. 2010, 235:

³⁶ Աճառյան. 1973, 85:

³⁷ Զահուկյան. 2010, 731:

³⁸ Աճառյան. 1973, 457:

³⁹ Զահուկյան. 2010, 812:

⁴⁰ Զահուկյան. 2010, 509:

ածանցը, ինչպես նաև -իկ-ը ծագում են հ.-ե *kon բաղադրյալ ածանցից՝ նախորդող *-ն- հիմքակազմ տարրով⁴¹:

Ծննդոց գրքում յուրահատուկ տեղ ունի առաջին գավակը՝ որդին, անդրա-նիկը, անդրանկության իրավունքն աստվածաշնչյան վկայություն ունի, ընդ որում, այն ոչ միայն գույքային, կարգավիճակային առավելություն էր վերապահում տան ավագին, այլև՝ բարոյական մեծ պատասխանատվություն: Ահա թե ինչու անդրանիկ «առաջնեկ, ավագ» նշանակությամբ ածականն ունի նաև գոյականական տարածված կիրառություն. երկարժեք է, հետագայում դարձել է արական հատուկ անուն: Մեջբերենք Ծննդոց գիրքը եզրափակող գլխից Հակոբի խոսքն իր որդիներին. «Ռուբէն, անդրանիկ իմ, դու զօրութիւն իմ եւ սկիզբն որդւոց իմոց, խստութեամբ գնացեր եւ խստութեամբ, յանդգնութեամբ թշնամանցեր» (ԽԹ, 3): Անդրանիկ-ը բնիկ բառ է. հ.-ե *ant(i)ro, *ant(i) նախա-ձևից՝ «առջև, դիմաց» իմաստով, որին ավելացել է դարձյալ բնիկ -անիկ վերջ-ածանցը⁴²:

Աստվածաշնչի անդրանիկ գիրքը խորհրդանշական խորագիր ունի՝ Ծնունդք, և այստեղ ամփոփված են աստվածային արարչության ծնունդ-ները՝ երկինքն ու երկիրը և դրանց միջև ձևավորված բուսական, կենդանական ու, առաջնահերթ, մարդկային աշխարհները՝ իրենց հիմնական անվանումներով: Մարդն աշխարհում գործունեության և իշխանության առաջնային իրավունք ունեցող արարած է, որը ստեղծում է իր գոյության, վերար-տադրության ու ինքնապահպանման համար անհրաժեշտ համակարգերը՝ ընտանիք, ազգ, տոհմ:

Իբրև եզրափակիչ միավորներ՝ անդրադառնանք հենց այս ընդհանրական հասկացությունների անվանումներին: Ընտանիք բառը եռաբաղադրիչ է՝ ընդ+տուն/տան+ի+ք. բոլորն էլ բնիկ ծագման են, ընդ նախդրի սկզբնաձևն է հ.-ե *anti «փոխարեն, միասին» արմատը, որին Գ. Զահուկյանը ենթադրաբար հավելում է *ndhos նախդիրը՝ «տակ» իմաստով⁴³: Ի-ն բնիկ ածանց է, ք-ն հոգնակերտ, ընդհանուր նշանակությունը թափանցիկ է՝ ընդհանուր տանը կամ տանիքի տակ ապրողներ՝ ազգականներ, այս բառը Ծննդոց գրքում քիչ է գործածվում: Նշյալ իմաստով հիմնականում կիրառվում է արմատական բառը՝ տուն, որը հ.-ե *dem` *dem(o) նախաձևից է՝ «կառուցել, իրար հարմարեցնել» նշանակությամբ⁴⁴: Բերենք բնորոշ օրինակ. «Եւ եղիցին արդիւնք դորա, եւ տալիք զհինգերորդ մասն Փարաւոնի, եւ չորք մասունքն ձեր եղիցին ի սերմն երկրիդ եւ ի կերակուր ձեզ եւ ամենայն ընտանեաց ձերոց, եւ ի կերակուր տղայոց ձերոց» (ԽԵ, 24):

Ազգ տարածված գոյականը ուսումնասիրված գրքում տոհմ, գերդաստան, զարմ բառերի հոմանիշն է: Իմաստային դաշտն ավելի լայն է. գրաբարում այն նշանակում էր, ընդհանրապես, սեռ, տեսակ, կարգ, դաս, ապա նաև՝ տուն, ժողովուրդ, ամբոխ, ազգատոհմ⁴⁵: Արմատն ենթադրաբար իրանյան ծագում

⁴¹ Զահուկյան. 2010, 811:

⁴² Զահուկյան. 2010, 55:

⁴³ Զահուկյան. 2010, 248:

⁴⁴ Զահուկյան. 2010, 735:

⁴⁵ Աւետիքեան, Սիւրմէլեան, Աւգերեան. 1979, 6:

ունի. կապվում է միջին պարսկերեն azg «ճյուղ» բառի հետ⁴⁶: Բաբելոնյան աշտարակաշինության հատվածում Աստված հասկանում է, որ երբ մարդկանց որդիները բոլորը մի ազգ են և ունեն մեկ լեզու, ապա նրանք կատարյալ են, ունակ իրազործելու այն ամենը, ինչ կցանկանան, այսինքն՝ հավասար են աստվածներին: Ուստի որոշում է կայացնում խառնակելու նրանց լեզուները, որպեսզի ընկերն ընկերով լեզուն այլևս չհասկանա. «Ահա ազգ մի եւ լեզու ամենեցուն, եւ զայդ սկսան գործել եւ արդ ոչ ինչ պակասէ ի նոցանէ, զամենայն զոր ինչ յօժարեացին գործել. եկայք իջցուք եւ խառնակեսցուք անդ զլեզուս նոցա, զի մի լսիցեն իւրաքանչիւր բարբառոյ ընկերի իւրոյ» (ԺԱ, 6–8):

Ինչպես նշում է Գ. Զահուկյանը, ազգ, տոհմ գոյականները ցույց են տալիս իրենց անդամների լեզվական և ծագման ընդհանրությունները. ազգ-ը կարող է համընկնել պետության՝ որպես հասարակական միավորի հետ կամ չհամընկնել, իսկ տոհմ-ն արդեն պատմական հասկացություն է, որը միավորում է սերնդապահպանության և գոյապահպանության գործառույթները⁴⁷:

Տոհմ բառը ՆՀԲ-ում ազգի մի փոքր նեղ հոմանիշն է՝ «ցեղ, ազգատոհմ, տուն, ժողովուրդ, ազգի ճյուղ» բացատրությամբ⁴⁸, ծագումով պահլավական արմատ է՝ նույն բովանդակությամբ՝ «սերմ, ցեղ, ծագում, ծնունդ»⁴⁹: Բերենք Ջրհեղեղից հետո Նոյի ծնունդների մասին պատմող ավարտական հատվածը, որտեղ վկայված են իմաստային դաշտի այս ընդհանրական միավորները. «Սոքա են որդիք Սեմայ յազգս իւրեանց, յաշխարհս իւրեանց եւ ի տոհմս իւրեանց: Այս են ազգք որդւոց Նոյի ըստ ծնունդս իւրեանց. եւ ի սոցանէ սփռեցան կղզիք ազգաց ի վերայ երկիր յետ Ջրհեղեղի» (Ժ, 31–32):

Եզրակացություն

Մարդու և հասարակության հետ կապված բառերի քննությունը Ծննդոց գրքում ցույց է տալիս, որ իմաստային այս խումբն ունի միջուկային հասկացությունների համար բազմաթիվ բառային նշանակումներ՝ թե՛ պարզ արմատական, թե՛ ածանցավոր կամ բաղադրյալ կազմություններ, որոնք միավորված են իրար լրացնող ենթախմբերում: Այս իմաստային դաշտի ենթախմբերում ընդգրկված բառանվանումներից շատերն ունեն հոմանիշներ, այսինքն՝ հոմանշային բազմանդամ շարքեր են կազմում: Բառերի հիմնական մասը բնիկ ծագում ունեն, փոխառությունները սակավաթիվ են: Ունենք իրանյան ծագման բառեր՝ ազգ, տոհմ, զաւակ և ասորական՝ տղայ: Ըստ էության, փոխառյալ միավորները բնիկ հնդեվրոպական բառերի հոմանշային շարքերի անդամներն են, միջուկային բառերի լրացումները: Քննված բառերը համագործածական են հայոց լեզվի պատմության բոլոր շրջաններում՝ հին, միջին և նոր գրական հայերեններում, ինչպես նաև՝ բարբառներում: Դրանց իմաստային բովանդակությունը գրեթե փոփոխությունների չի ենթարկվել. պարզապես որոշ բառեր հիմնական բառաֆոնդից տեղափոխվել են հնաբանությունների, բանաստեղծական բառերի շերտեր:

⁴⁶ Զահուկյան. 2010, 23:

⁴⁷ Զահուկյան. 1989, 141–142:

⁴⁸ Աւետիքեան, Սիւրմէլեան, Աւգերեան. 1981, 886:

⁴⁹ Աճառյան. 1979, 417:

Հունարեն և ասորերեն սկզբնաղբյուրներից Աստվածաշունչ մատյանը գրաբար դարձրած մեր թարգմանիչները մեծ տաղանդով ի ցույց են դրել ոսկե դարի դասական լեզվի բառապաշարի, բառակազմության ու իմաստաբանության ներուժը՝ նույն հասկացությունը տարբեր բառերով, ոճական, իմաստային նուրբ և նրբագույն երանգներով վերարտադրելու ունակությամբ՝ Սուրբ գրքի բնագրին համարժեք:

Նարինե Դիլբարյան – բ. գ. թ., ԵՊՀ Հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայոց լեզվի պատմություն, դասական Հայերեն, միջին Հայերեն, դարձվածաբանություն, իմաստաբանություն, տեղանվանագիտություն, անձնանվանագիտություն: Հեղինակ է 3 գրքի և ավելի քան 60 հոդվածի: narine.dilbaryan@ysu.am

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աճառյան Հր. Հայերեն արմատական բառարան, 1971, հ. Ա (Ա–Դ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 698 էջ, 1973, հ. Բ (Ե–Կ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 687 էջ, 1977, հ. Գ (Հ–Ձ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 635 էջ, 1979, հ. Դ (Պ–Ֆ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 674 էջ:

Աղայան Էդ. 1976, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 929, 1612 էջ:

Աստուածաշունչ մատենան հին եւ նոր Կտակարանաց ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց համեմատութեամբ եբրայական եւ յունական բնագրաց. 1997, Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերություն, Ծնունդք, 3–53 էջ:

Գիրք Ծննդոց. 1985, Քննական բնագիր, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ս. Ջեյթունյանի, Երևան, ԳԱԱ հրատ., 452 էջ:

Դանիելյան Նորայր. 2001, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության փուլերի մասին. – ՊԲՀ, № 1, էջ 3–15:

Կորյուն. 2005, Վարք Մաշտոցի, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 270 էջ:

Հայր Գաբրիել Աւետիքեան, Հայր Խաչատուր Սիրմէլեան, Հայր Մկրտիչ Ազեբեան. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի. 1979, հ. I (Ա–Կ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1140 էջ, 1981, հ. II (Հ–Ֆ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1067 էջ:

Հովհաննիսյան Լ. Շ. 2008, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (I մաս), Երևան, «Գիտություն» հրատ., 130 էջ:

Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ. 2009, Միջին հայերենի բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 835 էջ:

Մալխասեանց Ստ. Հայերէն բացատրական բառարան, 1944, հ. II (Ձ–Կ), Երևան, Հայկ. ՍՍՌ պետ. հրատ., 513 էջ, 1945, հ. IV (Ձ–Ֆ), Երևան, Հայկ ՍՍՌ պետ. հրատ., 647 էջ:

Մանանդյան Հ. 1978, Երկեր, Բ, Մեսրոպ Մաշտոցը և հայ ժողովրդի պայքարը մշակութային ինքնուրույնության համար, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 443–484:

Տեր-Պետրոսյան Լ. 1975, Սաղմոսների հայերեն թարգմանությունը և նրա նախօրինակը. – «Էջմիածին», Ա, էջ 40–53:

Զահուկյան Գ. Բ. 1989, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Երևան, Հայկ. ԽՍՀ ԳԱ հրատ., 316 էջ:

Զահուկյան Գ. Բ. 2010, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, «Ասոդիկ» հրատ., 819 էջ:

Օրմանեան Մ. 1959, Ազգապատում, հ. Ա, Պեյրուք, տպ. Սեւան, 830 էջ:

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА «ЧЕЛОВЕК» В ДРЕВНЕАРМЯНСКОМ ПЕРЕВОДЕ КНИГИ БЫТИЯ

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН

Р е з ю м е

Ключевые слова: Библия, Книга Бытия, древнеармянский перевод, лексика, семантическое поле человек, общество, коренные слова, заимствования.

Изучение слов, относящихся к человеку и обществу в Книге Бытия, показывает, что эта семантическая группа имеет много словесных единиц для обозначения основных понятий, будь то простые корни или составные конструкции, которые объединены в дополняющие друг друга подгруппы. Слова, входящие в подгруппы этого семантического поля, имеют богатый спектр по количеству членов-синонимов. Большинство этих слов индоевропейского происхождения: *մարդ*, *այր*, *ծնունդ*, *մանուկ*, *հայր*, *մայր*, *եղբայր*, *քույր*, *ուսուր*, *դուստր*, *անդրանիկ*, *ծնունդ*, *ընտանիք*, *տուն*; есть несколько заимствований: иранские (*ազգ*, *տոհմ*, *զաւակ*) и сирийское (*տղայ*). Заимствования обогащают разнообразные синонимические ряды. Исследуемые слова употребляются во всех периодах истории армянского языка: в древнеармянском, среднеармянском и в новом литературном языке, а также в диалектах. Их смысловое содержание в основном не изменилось на протяжении веков, лишь некоторые слова перешли из базовой лексики в пласты устаревших и поэтических слов. Наши переводчики, переводящие на древнеармянский язык Священное Писание с греческого и сирийского оригиналов, с большим талантом продемонстрировали потенциал лексики классического грабара Золотого века, способность выразить одно и то же понятие несколькими словами с едва уловимыми стилистическими, семантическими нюансами, равнозначно оригиналу Священного Писания.

Нарине Дилбарян – к. филол. н., доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ. Научные интересы: история армянского языка, классический армянский язык, среднеармянский язык, фразео-

логия, семантика, топонимия, антропонимика. Автор 3 книг и более 60 статей. *narine.dilbaryan@ysu.am*

THE BASIC WORDS OF THE SEMANTIC FIELD DENOTING THE
CONCEPT “MAN” IN THE ANCIENT ARMENIAN TRANSLATION
OF THE BOOK OF GENESIS

NARINE DILBARYAN

S u m m a r y

Keywords: Bible, Genesis, ancient Armenian translation, vocabulary, semantic field of human meaning, society, root words, borrowings.

A study of words relating to a man and society in the Book of Genesis shows that this semantic group has many verbal units for denoting basic concepts, whether they are simple roots or compound constructions that are combined into subgroups that complement each other. The words included in the subgroups of this semantic field have a rich spectrum in terms of the number of synonyms. Most of these words are of Indo-European origin: մարդ, այր, ծնունդ, մանուկ, հայր, մայր, եղբայր, քոյր, ուստր, դուստր, անդրանիկ, ծնունդ, ընտանիք տուն; there are several borrowings from Iranian (ազգ, տոհմ, զաւակ) and Syrian (տղայ). Borrowings enrich a variety of synonymic series. The studied words are used in all periods of the history of the Armenian language: in Old Armenian, Middle Armenian and in the new literary language, as well as in dialects. Their semantic content basically has not changed over the centuries, only some words have moved from the basic vocabulary to the layers of obsolete and poetic words. Our translators, when translating the Holy Scripture into the Ancient Armenian language from the Greek and Syriac originals, masterfully demonstrated the potential of the vocabulary of the classical Grabar of the Golden Age, its ability to express the same concept in several words with subtle stylistic, semantic nuances equivalent to the original Holy Scripture.

*Narine Dilbaryan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Chair of the Armenian Language History and General Linguistics of YSU. Scientific interests: history of the Armenian language, Classical Armenian, Middle Armenian, phraseology, semantics, toponymy, anthroponymics. Author of 3 books and more than 60 articles. *narine.dilbaryan@ysu.am**